

بررسی وضعیت کیفیت تدریس در پوهنتون کابل

معصومه تقوی^۱

دکتر غلام حسین امیری^۲

---

۱. ماستری مدیریت آموزشی

۲. دکترای مدیریت آموزشی

چکیده

پوهنتون کابل بزرگ‌ترین مرکز آموزش عالی در افغانستان است که ارزیابی کیفیت تدریس در آن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا کیفیت تدریس یکی از مهم‌ترین نکات در هر نهاد آموزشی و پژوهشی است. در این مطالعه با استفاده از روش توصیفی و تحلیلی ابتدا کیفیت تدریس مطلوب توصیف و تبیین شده است و سپس با استفاده از ابزار پرسش‌نامه به سنجش وضعیت موجود و مقایسه آن با وضعیت مطلوب پرداخته شده است. نتایج حاصل نشان می‌دهد که وضعیت کیفیت تدریس در پوهنتون کابل مطابق چهار زیرمقیاس (زمینه‌ها، درون‌داد، فرایند و برون‌داد تدریس) نسبتاً مطلوب ارزیابی می‌شود. نتیجه آزمون همبستگی نشان از همبستگی بالا و معنادار میان چهار زیرمقیاس فوق دارد و مدل رگرسیون خطی نشان داد که بیشترین تأثیر بر برون‌داد تدریس مربوط به زمینه‌ها و شرایط تدریس است و شاخص درون‌داد فاقد تأثیر بر برون‌داد است یا کمترین تأثیر را بر برون‌داد کیفیت تدریس دارد.

واژگان کلیدی: کیفیت تدریس، پوهنتون کابل، زمینه‌ها، درون‌داد، فرایند، برون‌داد.

مقدمه

کیفیت تدریس یکی از مهم‌ترین نکات در هر نهاد آموزشی و پژوهشی است. امروزه وزارت تحصیلات عالی به صورت جدی براین نکته تأکید دارد و پروسه‌های ارتقای کیفیت را در تمام دانشگاه‌ها به اجرا گذاشته است. دانشگاه کابل به‌عنوان اولین و بزرگترین مرکز آموزش عالی در افغانستان تا کنون از زاویه کیفیت آموزش مورد پژوهش علمی قرار نگرفته است و بررسی کیفیت آموزش در این نهاد آموزشی از اهمیت بالایی برخوردار است. در این پژوهش تلاش شده است تا وضعیت کیفیت تدریس در پوهنتون کابل مورد بررسی قرار گیرد و در کنار آن وضعیت زمینه‌ها، درون‌داد، فرایند و برون‌داد تدریس نیز در این نهاد آموزش عالی مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد.

۱. مبانی نظری پژوهش

کیفیت همانند زیبایی و خوبی واژه‌ای است که با ذهنیت سرو کار دارد. بنابراین، معنی آن با توجه به ذهنیت افراد مختلف تغییر می‌کند. بدین‌سان هر فرد ممکن است در چهارچوب ارزش‌های مورد نظر خود کیفیت را تعریف کرده، درباره آن به‌گونه‌ای خاص قضاوت کند (Dias, ۱۹۹۵). شاید بتوان گفت که کیفیت یک عنصر عبارت است از «مناسب بودن آن برای استفاده» (کافمن و هرمن، ۱۳۷۴: ۱۶۲). در این پژوهش کیفیت به‌عنوان یکی از ویژگی‌های نظام آموزشی در نظر گرفته شده است و چهار مؤلفه ذکر شده چنین تعریف می‌شوند:

۱-۱. کیفیت درون‌دادها

عبارت است از میزان تطابق درون‌دادهای نظام (ویژگی‌های رفتار ورودی یادگیرندگان، قابلیت‌های مدرسان، برنامه درسی، و غیره) با استانداردهای از قبل تعیین شده یا هدف‌ها (انتظارات).

۱-۲. کیفیت فرایند

عبارت است از میزان رضایت‌بخشی فرآیندهای یاددهی - یادگیری و سایر

فرآیندها (ساختی - سازمانی و فرایند پشتیبانی).

۱-۳. کیفیت محصول

عبارت است از این که تا چه اندازه برون دادهای واسطه‌ای نظام (نتایج امتحانات نیمسال تحصیلی، ارتقا از یک پایه تحصیلی به پایه تحصیلی بالاتر و غیره) رضایت‌بخش هستند. به عبارت دیگر میزان رضایت‌بخشی هر یک از برون داد واسطه‌ای می‌تواند نمایانگر کیفیت نظام آموزشی باشد.

۱-۴. کیفیت برون‌دادها

عبارت است از این که تا چه اندازه نتایج نظام آموزشی (دانش‌آموختگان، نتایج پژوهش‌ها و آثار علمی دیگر، خدمات تخصصی عرضه شده) در مقایسه با استانداردهای از قبل تعیین شده (یا هدف‌ها و انتظارات) رضایت‌بخش هستند.

۲. پیشینه پژوهش

در خصوص کیفیت تدریس در پوهنتون کابل تا کنون مطالعه تجربی صورت نگرفته است. اما پژوهش‌ها پیرامون کیفیت تدریس بسیار گسترده است که به چند مورد اشاره می‌شود:

عسکری و محجوب مؤدب (۱۳۸۹) پژوهشی را با هدف تعیین شاخص‌های تدریس اثربخش با استفاده از نظرات اساتید و دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی گیلان در سال ۱۳۸۴ طراحی نمودند. ۹۰ مدرس و ۲۰۰ دانشجو پرسش‌نامه پژوهشگر ساخته را در ۴ حیطه دانش‌پژوهی، روش تدریس، قدرت ارتباط و شخصیت فردی تکمیل نمودند. یافته‌های تحقیق آن‌ها نشان داد که اولویت‌های حیطه‌های تدریس اثربخش از دیدگاه مدرسین، حیطه دانش‌پژوهی و از نظر دانشجویان حیطه‌های قدرت ارتباط در اولویت می‌باشند.

ایشان اذعان می‌دارند با توجه به نتایج، جهت بهبود کیفیت تدریس باید ویژگی‌های تدریس اثربخش از دیدگاه دانشجویان مورد توجه قرار گرفته و براساس آن به تدوین فرم‌های عینی و معتبر ارزش‌یابی پرداخته شود تا هدف

نهایی ارزش‌یابی که ارتقاء کیفیت آموزشی است تسهیل گردد. در واقع، در این مطالعه از نظر دانشجویان، شاخص روابط فردی اساتید از بین شاخص‌های چهارگانه از جمله ویژگی‌های تدریس اثربخش بوده و این یافته به‌خوبی نمایانگر تأثیر رفتار و روابط بین فردی اساتید بر کیفیت تدریس‌شان است.

مطالعه معزی، شیرزاد، زمان زاد و روحی (۱۳۸۸) با هدف بررسی نظر اعضای هیأت علمی و دانشجویان در مورد فرایند ارزش‌یابی، معیارهای آن و اولویت‌بندی شاخص‌های مندرج در فرم دانشجویان، در جهت بهبود روند ارزش‌یابی انجام گرفت. ۶۰ نفر از اعضای هیأت علمی دانشگاه و ۳۷۰ دانشجو با پرسش‌نامه پژوهشگر ساخته مورد ارزیابی قرار گرفتند.

نتایج این مطالعه حاکی از آن بود که کلیه مدرسین با ارزش‌یابی توسط دانشجو و مسئولین موافق بوده و ارزش‌یابی توسط دانشجو در اولویت است. همچنین، معیارهای یک مدرس خوب از نظر دانشجویان و مدرسین مشابه و اولویت عمده در توانایی علمی مدرس و روش تدریس بود. در واقع، مهم‌ترین شاخص‌ها از نظر هر دو گروه تسلط به محتوای درس و قدرت بیان و تفهیم مطالب درسی بود. هر دو گروه استفاده از وسایل سمعی-بصری مناسب را از شاخص‌های کم اهمیت عنوان نمودند. ارائه طرح درس و پذیرش انتقادات و پیشنهادات از نظر دانشجویان نسبت به شاخص به‌کارگیری وسایل سمعی-بصری اهمیت بیشتری داشت. در واقع در این مطالعه، توانایی علمی استاد و استراتژی‌های تدریس به‌عنوان شاخص‌های کیفیت تدریس در اولویت هستند.

با نظر به اهمیت آموزش و نقش تعیین‌کننده آن در ارتقای کیفی دانشگاه، یمنی دوزی سرخابی و بهادری حصار (۱۳۸۷) مطالعه‌ای را با هدف شناسایی عوامل آموزشی مؤثر بر کیفیت آموزش در دوره‌های کارشناسی ارشد طراحی نمودند. ۱۱۰ نفر از اعضای هیأت علمی و ۱۴۰ نفر از دانشجویان کارشناسی ارشد دانشکده‌های علوم و فنی مهندسی، نمونه مطالعه را تشکیل دادند.

نتایج نشان داد استفاده از ملاک‌های مورد عمل در گزینش هیأت علمی، چگونگی روش تدریس، سازماندهی محتوای آموزشی، سازماندهی فضای آموزش و ارزش‌یابی کلاسی بر کیفیت آموزش مؤثر است. همچنین، دانشجویان دختر، تأثیر این عوامل را بر کیفیت آموزش، بیشتر از دانشجویان پسر دانستند. اعضای هیأت علمی و دانشجویان، به ترتیب استفاده از ملاک‌های مورد عمل در گزینش هیأت علمی و روش تدریس را بر کیفیت آموزش مؤثرتر از سایر عوامل آموزشی ارزیابی کردند.

نتایج حاصل از تحقیق غفوریان و شکورنیا (۱۳۸۶) که با هدف بررسی دیدگاه اساتید دانشگاه علوم پزشکی اهواز نسبت به بازخورد نتایج ارزش‌یابی استاد و نقش آن در بهبود کیفیت تدریس اساتید صورت گرفت، نشان داد که با وجود اینکه ۵۵/۱٪ اساتید با سیستم کنونی ارزیابی وضعیت آموزشی اساتید موافق هستند، ۸۵٪ اساتید اعلام نمره ارزش‌یابی را به اساتید به‌عنوان یک بازخورد مناسب در بهبود کیفیت تدریس مفید تلقی می‌نمایند.

مخالفت اساتید با سیستم کنونی ارزیابی اساتید به ترتیب اولویت، عمدتاً مربوط به موجود نبودن شرایط استاندارد آموزشی، عدم صداقت دانشجویان و عدم رعایت حرمت و شأن استاد می‌باشد. ۴۵/۸٪ اساتید اذعان کردند که نمره ارزش‌یابی آنان تا اندازه‌ای بیانگر واقعیت شیوه تدریس آن‌ها بوده است. در حالی که حدود ۳۱٪ اعلام نمودند که نمره ارزش‌یابی بیانگر واقعیت تدریس آن‌ها نمی‌باشد. نمره ارزش‌یابی ۵۲/۳٪ اساتید نسبت به سال گذشته افزایش نشان داده است و این افزایش را آنان عمدتاً منوط به توانایی و تسلط بیشتر بر محتوای درسی، تجدیدنظر در شیوه تدریس و ارائه محتوای مناسب و نیز اطلاع از نتایج ارزش‌یابی و گرفتن بازخورد از دانشجویان می‌دانستند.

نمره ارزش‌یابی ۳۷/۴٪ اعضاء هیأت علمی نسبت به سال گذشته افت داشته است که علل عمده این کاهش را وجود اشکال در شیوه تدریس، ارائه مشترک یک درس توسط چند مدرس، کاهش انگیزه‌ها به دلیل عملکرد نامناسب

مسئولین و مقطع تحصیلی دانشجویان اعلام گردیده است. می‌توان نتیجه گرفت که توانایی علمی استاد به‌عنوان یکی از شاخص‌های کیفیت تدریس بوده که در این زمینه ارزش‌یابی‌هایی که دانشجویان انجام می‌دهند، بر بهبود کیفیت تدریس‌شان مؤثر واقع می‌گردد.

نصر، عابدی و شریفیان (۱۳۸۵) با استناد به این امر که یکی از ابعاد مهم تدریس در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی که چندان مورد توجه قرار نگرفته است، نقش روابط انسانی در اثربخشی تدریس اعضای هیأت علمی است، در مطالعه‌ای به شناسایی نشانگرهای روابط انسانی از دید استادان نمونه کشوری و پس از آن به تعیین میزان تحقق این نشانگرها در عملکرد تدریس اعضای هیأت علمی دانشگاه اصفهان پرداختند.

در بخش کیفی پژوهش با استادان نمونه کشوری مصاحبه شد و در بخش کمی، عملکرد اعضای هیأت علمی دانشگاه اصفهان به وسیله پرسش‌نامه محقق‌ساخته مورد بررسی قرار گرفت. یافته‌های تحقیق آنان نشان داد که در بخش کیفی، استادان نمونه کشوری بر چهار مقوله نقش و اهمیت روابط انسانی در تدریس دانشگاهی، پرهیز از نگاه ابزاری، تبیین حدود روابط استاد- دانشجویی و توجه به دانشجویان دارای مشکلات تحصیلی تأکید کردند. در بخش کمی، اعضای هیأت علمی دانشگاه اصفهان با کسب نمره ۳/۹۶ بیش از معیار تعیین شده (۳/۵) به نشانگرهای روابط انسانی توجه داشتند.

شریفیان، نصر و عابدی (۱۳۸۴) مطالعه‌ای را با هدف تبیین نشانگرهای تدریس اثربخش در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و تعیین میزان تحقق آن در دانشگاه اصفهان انجام دادند. نشانگرهای تدریس اثربخش در پنج مقوله طراحی و تدوین درس، ارائه درس، مدیریت کلاس، روابط انسانی و ارزش‌یابی عملکرد تحصیلی دانشجویان بررسی شد.

یافته‌های تحقیق نشان داد که استادان نمونه کشوری بر سه مقوله شروع و

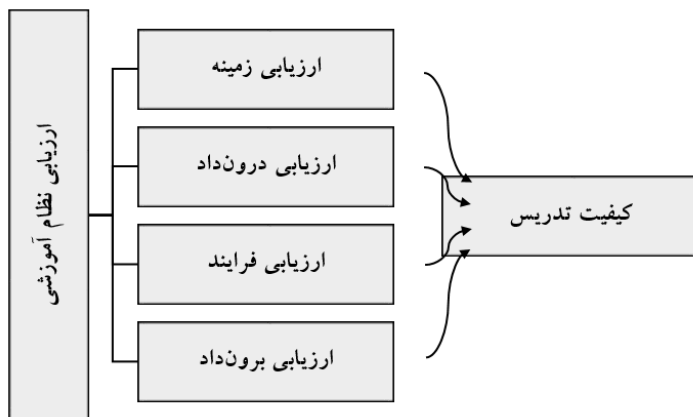
پایان مناسب درس، تدریس سؤال محور و توأم با مشارکت دانشجویان و برخی ملاحظات خاص تدریس تأکید داشتند. از دیگر یافته‌ها، این بود که اعضای هیأت علمی به نشانگرهای ارائه درس توجه داشتند. نتایج مطالعه به خوبی شاخص تدریس سؤال محور و اجرای تدریس را در کیفیت تدریس مؤثر دانسته‌اند.

لویتال و همکاران (۲۰۰۱) مطالعه‌ای را با هدف مقایسه ارزیابی دانشجویان از رفتار مشاهده شده و رفتار ایده آل استاد (مقایسه وضعیت موجود و وضعیت مطلوب) انجام دادند. به این منظور تعداد ۲۶۳ نفر از دانشجویان مقطع کارشناسی در زمینه بررسی رفتار کنونی اساتید و رفتارهای آرمانی از نظر آنان مورد ارزیابی قرار گرفتند. نتایج، تفاوت معناداری را بین رفتار موجود و رفتار مطلوب اساتید نشان داد. در این راستا، توجه به رویکردهای جدید تدریس به جهت ارتقای کیفیت تدریس شان به اساتید توصیه می‌گردد. به عبارتی فاصله بین وضع موجود و وضع مورد انتظار به خوبی بیانگر این نکته است که کیفیت تدریس در نظر با آنچه در عمل مشاهده می‌شود، متفاوت است.

۳. مدل مفهومی تحقیق

برای ارائه مدل مفهومی این پژوهش از الگوی سیپو (CIPPO) استفاده می‌شود. این الگو یکی از با معناترین الگوها در ارتباط با مفاهیمی که ریشه در هدف‌ها، آزمون‌ها و طرح‌های تجربی دارد، مطرح می‌شود. و لذا در بسیاری از مراکز آموزشی به عنوان عملی‌ترین و معروف‌ترین الگوی ارزشیابی به کار گرفته شده است. این الگو در سیستم‌ها و نظام‌ها کاربرد دارد و هر نظام دارای چهار عامل بافت (موقعیت یا زمینه) Context درون‌داد Input فرایند Process، فرآورده (بازده یا برون‌داد) Product می‌باشد. برون‌داد را می‌توان به دو صورت برون‌داد واسطه‌ای و برون‌داد نهایی یا پیامد Outcome نشان داد. بنابراین الگوی سیپو با مفاهیم هسته‌ای آن کلمه مخفف CIPPO نشان داده می‌شود که در مدل تغییر یافته آن عامل برون‌داد را به دو صورت ذکر شده در نظر گرفته و آن را به

الگوی سیپو CIPPO داده‌اند.

۴. روش تحقیق

روش تحقیق عبارت است از فرایند عقلانی یا غیرعقلانی ذهن برای دستیابی به شناخت و یا توصیف واقعیت. در معنای کلی‌تر، روش هرگونه ابزار مناسب برای رسیدن به مقصود است. روش ممکن است به مجموعه راه‌هایی که انسان را به کشف مجهولات هدایت می‌کند و مجموعه ابزار و فنونی که آدمی را از مجهولات به معلومات راهبری می‌کند، اطلاق شود. (ساروخانی، ۱۳۷۵، ۲۴)

این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی به بررسی وضعیت تدریس در پوهنتون کابل پرداخته است. از آنجا که این تحقیق در صدد شناسایی کیفیت تدریس در پوهنتون کابل است؛ نتیجه به‌دست آمده آن می‌تواند برای سازمان‌ها و هر مجموعه دیگری که در صدد بهبود کیفیت تدریس باشد، چشم‌انداز کلی و مفیدی را ایجاد کند و مورد استفاده قرار گیرد. بنابراین، نوع تحقیق از لحاظ هدف، تحقیق کاربردی می‌باشد. با توجه به این که این تحقیق، به شناخت و توصیف کیفیت تدریس در پوهنتون کابل می‌پردازد، از لحاظ ماهیت و روش از نوع تحقیق توصیفی - تحلیلی است؛ بدین معنی که با مراجعه مستقیم به متن موجود منابع، برای به‌دست آوردن چگونگی کیفیت تدریس مطلوب، تلاش شده است و پس از به‌دست آوردن جایگاه تربیت دینی، به تحلیل و واکاوی این

مقوله‌ها، پرداخته شده است.

۴-۱. جامعه آماری تحقیق

جامعه آماری به مجموعه‌ی از افراد یا واحدها که دارای حداقل یک صفت مشترک باشند گفته می‌شود. (سرمد و دیگران، ۱۳۸۲). جامعه آماری مورد استفاده در این تحقیق مجموعه استادان دانشگاه کابل هستند.

۴-۲. نمونه تحقیق

با توجه به این که حجم جامعه بیش از ۸۰۰ است، با استفاده از فرمول کوکران^۱ (تعیین حجم نمونه از جامعه آماری محدود) که یکی از پرکاربردترین روش‌ها برای محاسبه حجم نمونه آماری است، استفاده شد و حجم نمونه ۲۶۰ تعیین گردید. با توجه به این که ممکن است برخی از پرسش‌نامه‌ها ناقص یا غیرقابل استفاده باشند، نمونه مورد استفاده در این تحقیق تعداد ۲۸۰ نفر از اساتید دانشگاه کابل از ۱۶ دانشکده در نظر گرفته شد که به صورت نمونه‌گیری خوشه‌ای از دانشکده‌های مختلف دانشگاه کابل انتخاب شدند.

افراد شرکت‌کننده با رضایت کامل در پژوهش شرکت کردند و به شرکت‌کنندگان گفته شد که نوشتن مشخصات شرکت‌کننده اختیاری است و پاسخ‌های آن‌ها کاملاً محرمانه باقی خواهد ماند. از ۳۰۰ پرسش‌نامه توزیع شده تعداد ۲۸۰ پرسش‌نامه قابل استفاده و تعداد ۲۰ پرسش‌نامه ناقص و یا بدون پاسخ بازگردانده شد.

۴-۳. پرسش‌نامه پژوهش

پرسش‌نامه استفاده شده در این تحقیق یک پرسش‌نامه محقق‌ساخته می‌باشد که شامل ۳۳ سؤال (گویه) است. همه سؤال‌ها بر اساس مقیاس لیکرت با یک طیف پنج گزینه‌ای مورد سنجش قرار می‌گیرد.

پرسش‌نامه شامل ۳۳ سؤال است که در ۴ بخش قرار ذیل طراحی شده است:

۱. پرسش‌های مربوط به زمینه و شرایط کیفیت تدریس: در رابطه با نیازهای رفاهی محصلان (سؤال ۱)، میزان استفاده از امکانات آموزشی، پژوهشی، رفاهی توسط محصلان (سؤالات ۲، ۳، ۴)، میزان رضایت‌بخشی از سطح علمی استادان پوهنتون کابل (سؤال ۵)، در مسیر هدف قرار داشتن برنامه‌های موجود در پوهنتون کابل (سؤال ۶)، میزان استفاده از فرصت‌های موجود توسط محصلان (سؤال ۷)، میزان رفع نیازهای جامعه توسط اهداف تعیین‌شده در پوهنتون (سؤال ۸).
۲. پرسش‌های مربوط به درون‌داد کیفیت تدریس: میزان داشتن تجربه کافی در تدریس، آموزش مهارت‌های تدریس، تخصص در تدریس، هم‌خوانی رشته‌های تحصیلی استادان با موضوعاتی که تدریس می‌کنند (سؤالات ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲)، میزان مثبت بودن نگرش استادان نسبت به محصلان (سؤال ۱۳)، میزان موجودیت فضا و تسهیلات آموزشی در پوهنتون (سؤال ۱۴)، میزان برخورداری محتوای نصاب درسی از مطلوبیت (سؤال ۱۵).
۳. پرسش‌های مربوط به فرایند کیفیت تدریس: میزان استفاده از تکنولوژی در جریان تدریس (سؤال ۱۶)، میزان توانایی قدرت بیان و تفهیم مطالب درسی، کنترل و اداره صنف درسی (سؤال ۱۷ و ۱۸)، میزان استفاده از ابزار متنوع برای ارزیابی، انگیزه‌دهی و تشویق محصلان برای مطالعه و تحقیق، شفافیت در نمره دادن (سؤالات ۱۹، ۲۰ و ۲۱)، میزان مطلوبیت ارتباط استادان با محصلان (سؤال ۲۲)، میزان توجه استادان به همه محصلان، در جریان تدریس، همکاری در جهت رفع اشکالات درسی محصلان، تدریس و ارائه مطالب مطابق کورس پالیسی (سؤالات ۲۳، ۲۴ و ۲۵).
۴. پرسش‌های مربوط به برون‌داد و پیامد کیفیت تدریس: میزان رضایت از سطح علمی فارغ‌التحصیلان (سؤال ۲۶)، میزان تناسب مقالات علمی نشر شده از پوهنتون با معیارهای علمی پژوهش (سؤال ۲۷)، میزان برآورده‌سازی نیازهای فارغ‌التحصیلان از مضامین علمی تدریس‌شده (سؤال ۲۸)، میزان

کاربرد پژوهش‌های انجام شده در پوهنتون در صنعت و اقتصاد افغانستان (سؤال ۲۹)، میزان موفقیت شغلی فارغ‌التحصیلان، علاقه به ادامه تحصیل (سؤالات ۳۰ و ۳۱)، میزان رضایت بخشی جامعه از خدمات علمی عرضه شده توسط پوهنتون (سؤال ۳۲)، میزان مواجه شدن فارغ‌التحصیلان با بی‌کاری (سؤال ۳۳).

لازم به ذکر است که سؤال ۳۳ با توجه به بار معنایی منفی آن به صورت معکوس نمره‌گذاری شده است.

۵-۴. روایی و پایایی پرسش‌نامه

روایی^۱ اصطلاحی است که اشاره می‌کند به هدفی که آزمون برای تحقق بخشیدن به آن درست شده است. به عبارت دیگر آزمونی دارای روایی است که برای اندازه‌گیری آنچه مورد نظر است مناسب باشد. (سیف، ۱۳۸۱) برای تعیین روایی محتوای یک آزمون از قضاوت متخصصان در این باره که سؤال‌های آزمون تا چه اندازه معرف محتوا و هدف‌های برنامه یا حوزه محتوایی هستند مورد استفاده قرار می‌گیرند (سرمد و همکاران، ۱۳۸۲)؛ بنابراین محقق بر اساس مطالعه ادبیات موجود در زمینه کیفیت تدریس، سعی داشته است سؤال‌هایی طرح کند که متناسب با اهداف تحقیق باشد. در این رابطه پس از طراحی پرسش‌نامه از نظر متخصصان به منظور انطباق سؤالات با اهداف تحقیق جویا شده، که ایشان آن را مورد تأیید قرار دادند.

پایایی^۲ یک وسیله اندازه‌گیری برای شاخصی است که به دقت آن اشاره می‌کند. به عبارت دیگر، پایایی به همسانی ابزار در اندازه‌گیری داده‌ها گفته می‌شود. یعنی ابزار اندازه‌گیری در شرایط یکسان تا چه اندازه نتایج یکسانی خواهند داشت. در این تحقیق برای تعیین پایایی (قابلیت اعتماد) ابزار اندازه‌گیری، پس از گردآوری داده‌ها از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است.

۱. Validity

۲. Reliability

در پرسش‌نامه مورد استفاده در پژوهش حاضر، پرسش‌های شماره ۱ تا ۸ مربوط به زمینه و کیفیت تدریس است که مقدار آلفا برای آن‌ها توسط نرم‌افزار ۰/۸۹۱ محاسبه شده است. پرسش‌های شماره ۹ تا ۱۵ برای سنجش زیرمقیاس درون‌داد کیفیت تدریس است که مقدار آلفا برای آن ۰/۹۰۴ محاسبه شده است. به همین ترتیب پرسش‌های شماره ۱۶ تا ۲۵ برای اندازه‌گیری زیرمقیاس فرایند کیفیت تدریس در نظر گرفته شده است که مقدار آلفا برای آن‌ها توسط نرم‌افزار ۰/۹۲۴ محاسبه شده است و در پایان پرسش‌های شماره ۲۶ تا ۳۳ برای سنجش زیرمقیاس برون‌داد و پیامد کیفیت تدریس در نظر گرفته شده بود که آلفا برای آن ۰/۷۷۶ محاسبه گردید.

۶-۴. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

به‌منظور تجزیه و تحلیل داده‌های به‌دست‌آمده در تحقیق از نرم‌افزار SPSS استفاده شده است. در تجزیه و تحلیل داده‌های گردآوری شده و تبدیل پاسخ‌های کیفی به مقادیر کمی از روش وزن دهی (ارزش‌گذاری) هر کدام از گزینه‌ها استفاده شده است که انتخاب گزینه‌ها بر اساس مقیاس لیکرت و به‌منظور سنجش نظر پاسخ‌گویان صورت گرفته است.

مقیاس لیکرت یک مقیاس پنج‌بخشی است که بر روی یک پیوستار تنظیم شده است در یک سوی پیوستار گزینه‌های زیاد و خیلی زیاد و در سوی دیگر گزینه‌های کم و خیلی کم قرار گرفته است. فاصله بین گزینه‌های مقیاس به پنج قسمت تقسیم می‌شود که در نقطه وسط گرایش پاسخ‌گو به هر طرف مقیاس برابر است و لذا نظرهای خنثی در آنجا علامت‌گذاری می‌شوند (ولف، به نقل از، ۱۳۸۱).

برای استخراج داده‌ها و تحلیل آن‌ها ابتدا مشخص می‌گردد که پاسخ‌گویان هر کدام از گزینه‌های مربوط به سؤال را با چه فراوانی علامت‌گذاری کرده‌اند، سپس به گزینه‌هایی که بهترین وضعیت را نشان می‌دهد امتیاز ۵ و به گزینه‌هایی که نامناسب‌ترین وضعیت را نشان می‌دهد امتیاز ۱ اختصاص داده می‌شود در

این حالت خواهیم داشت:

جدول امتیاز بندی گزینه‌های مقیاس پنج بخشی				
کاملاً مخالفم	مخالفم	نظری ندارم	موافقم	کاملاً موافقم
۱	۲	۳	۴	۵

با مشخص کردن فراوانی پاسخ‌های مربوط به هر گزینه، امتیاز سؤال به طریق زیر محاسبه می‌گردد.

$$\text{امتیاز سؤال} = \frac{\text{جمع حاصل (امتیاز هر سؤال} \times \text{فراوانی مربوط آن)}}{\text{تعداد پاسخ‌گویان}}$$

به‌عنوان مثال اگر به یکی از سؤال‌های پرسش‌نامه تعداد ۹ نفر از پاسخ‌گویان

به شکل زیر جواب داده باشند امتیاز بدین صورت محاسبه می‌گردد:

گزینه‌ها	کاملاً موافقم	موافقم	نظری ندارم	مخالفم	کاملاً مخالفم
امتیاز	۵	۴	۳	۲	۱
فراوانی	۱	۱	۴	۲	۱

$$\text{امتیاز سؤال} = \frac{۱ \times ۵ + ۱ \times ۴ + ۴ \times ۳ + ۲ \times ۲ + ۱ \times ۱}{۹} = ۲.۸۹$$

این امتیاز نشان می‌دهد که پاسخ‌گویان وضعیت مورد پرسش را پایین و تقریباً متوسط میدانند. بنابراین با در اختیار داشتن امتیاز هر کدام از سؤالات می‌توان میزان مطلوب بودن وضعیت مربوط به آن را استخراج کرد. بعد از محاسبه امتیاز مربوط به هر سؤال معین می‌کنیم که امتیاز مربوط در کدام یک از قسمت‌های یک پیوستار سه قسمتی قرار می‌گیرد. فاصله دو نقطه بالا و پایین پیوستار را نیز به سه بخش مساوی تقسیم می‌کنیم بنا بر این خواهیم داشت:

مطلوب	نسبتاً مطلوب	نا مطلوب
۵	۳/۶۶	۲/۳۳
۱		

بدین ترتیب چنانچه امتیاز سؤال بین ۱ الی ۲/۳۳ به دست آید وضعیت آن نامطلوب (۲/۳۳ < میانگین)، چنانچه امتیاز بین ۲/۳۳ الی ۳/۶۶ به دست آید وضعیت آن نسبتاً مطلوب (۳/۶۶ < میانگین < ۲/۳۳)، و چنانچه امتیاز سؤال مورد نظر بین ۳/۶۶ الی ۵ به دست آید وضعیت آن مطلوب (میانگین < ۳/۶۶) ارزیابی میگردد. به همین ترتیب امتیاز مربوط به ملاک‌ها از میانگین نشانگرهای آن ملاک محاسبه و امتیاز عامل مورد ارزیابی هم به همین ترتیب از میانگین ملاک‌ها محاسبه می‌شود.

لازم به توضیح است که این روش مورد تایید نهادهای معتبر بوده و در ارزیابی به‌عنوان یک روش تجزیه و تحلیل از آن استفاده می‌شود.

۵. نتایج و یافته‌ها

داده‌های جمع‌آوری شده به‌منظور تجزیه و تحلیل و نتیجه‌گیری، می‌باید در قالب آزمون‌های آماری به اطلاعات ارزشمند تبدیل گردند. در واقع تجزیه و تحلیل داده‌ها برای بررسی صحت و سقم فرضیات برای هر نوع تحقیق از اهمیت خاصی برخوردار است و از اصلی‌ترین و مهم‌ترین بخش‌های تحقیق محسوب می‌شود. به‌منظور تجزیه و تحلیل داده‌های آماری پژوهش حاضر، ابتدا اطلاعات حاصل از پرسش‌نامه‌ها استخراج و در جدول مادر تنظیم شد، سپس کلیه اطلاعات با استفاده از کامپیوتر و از طریق نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۵ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

۵-۱. توصیف شرکت‌کنندگان

شرکت‌کنندگانی که نظرات‌شان از طریق پرسش‌نامه مورد بررسی قرار گرفت ۲۸۰ نفر بودند که به‌لحاظ جنسیت تقریباً ۱۴ فیصد زن و ۸۶ فیصد مرد بودند. به‌لحاظ سنی، تقریباً ۷۳ فیصد بین ۲۵ تا ۳۵ سال، ۱۴ فیصد بین ۳۶ تا ۴۵ سال، ۶ فیصد بین ۴۶ تا ۵۵ سال و متباقی بیشتر از ۵۵ سال داشتند. از لحاظ تحصیلات تقریباً ۳۴ فیصد مدرک لیسانس، ۵۳ فیصد ماستری و ۱۳ فیصد دکترا داشتند. از نظر سابقه کار،

۷۶ فیصد کمتر از ۱۰ سال سابقه کار داشتند، ۱۴ فیصد بین ۱۱ تا ۲۰ سال و ۹ فیصد بیشتر از ۲۱ سال سابقه کار داشتند. یک فیصد هم به این سؤال جواب نداده بودند. از نظر رتبه علمی، تقریباً ۳۲ فیصد پوهیالی، ۳۳ فیصد پوهنیار، ۲۶ فیصد پوهنمل، ۳ فیصد پوهندوی، ۳ فیصد پوهنوال و تقریباً ۳ فیصد هم پوهاند بودند.

۲-۵. کیفیت تدریس پیش از ورود به صنف (زمینه)

با میانگین گرفتن از نتایج گویه‌هایی از پرسش‌نامه که برای ارزیابی کیفیت تدریس پیش از ورود به صنف (زمینه) طراحی شده‌اند، امتیاز مربوط به این بخش ۳/۳۰۳۵ به دست می‌آید که می‌توان آن را نسبتاً مطلوب توصیف نمود.

۳-۵. کیفیت محتوای درسی (درون‌داد)

با میانگین گرفتن از نتایج گویه‌هایی از پرسش‌نامه که برای ارزیابی کیفیت محتوای درسی (درون‌داد) طراحی شده‌اند، امتیاز مربوط به این بخش ۳/۶۴۳۲ به دست می‌آید که می‌توان آن را نسبتاً مطلوب توصیف نمود.

۴-۵. کیفیت تدریس در صنف (فرایند)

با میانگین گرفتن از نتایج گویه‌هایی از پرسش‌نامه که برای ارزیابی کیفیت تدریس در صنف (فرایند) طراحی شده‌اند، امتیاز مربوط به این بخش ۳/۷۵۲۴ به دست می‌آید که می‌توان آن را مطلوب توصیف نمود.

۵-۵. کیفیت تدریس بعد از صنف (نتایج و پیامدها)

با میانگین گرفتن از نتایج گویه‌هایی از پرسش‌نامه که برای ارزیابی کیفیت تدریس بعد از صنف (نتایج و پیامدها) طراحی شده‌اند، امتیاز مربوط به این بخش ۳/۲۰۷۲۵ به دست می‌آید که می‌توان آن را نسبتاً مطلوب توصیف نمود.

۶-۵. تحلیل همبستگی پیرسون

تحلیل همبستگی پیرسون از پرکاربردترین تحلیل‌ها است که برای تحقیق در مورد رابطه بین دو متغیر به کار برده می‌شود. البته تحلیل‌های همبستگی به دو دسته کلی تحلیل‌های پارامتریک (تحلیل همبستگی پیرسون) و تحلیل‌های

ناپارامتریک (تحلیل همبستگی اسپیرمن) تقسیم می‌شود. با توجه به این که شاخص داده‌های ما در این پژوهش از نوع طیف لیکرت است و دارای توزیع نرمال می‌باشد، از تحلیل همبستگی پیرسون استفاده می‌کنیم.

ضریب همبستگی همیشه عددی بین ۱- تا ۱ است که همبستگی مثبت به این معناست که با افزایش یک متغیر، متغیر دیگر نیز افزایش می‌یابد و با کاهش آن، کاهش می‌یابد. اما همبستگی منفی نشان می‌دهد که با افزایش یک متغیر، متغیر دیگر کاهش پیدا می‌کند و بالعکس. هر چه قدر مطلق این عدد به ۱ نزدیک تر باشد همبستگی قوی تر و هر چه به صفر نزدیک تر باشد، همبستگی ضعیف تر است.

متریکس همبستگی پیرسون					
برون داد	فرایند	درون داد	زمینه‌ها و شرایط		
.732**	.810**	.815**	1	Pearson Correlation	زمینه‌ها و شرایط
0.000	0.000	0.000		Sig. (2-tailed)	
.660**	.826**	1	.815**	Pearson Correlation	درون داد
0.000	0.000		0.000	Sig. (2-tailed)	
.701**	1	.826**	.810**	Pearson Correlation	فرایند
0.000		0.000	0.000	Sig. (2-tailed)	
1	.701**	.660**	.732**	Pearson Correlation	برون داد
	0.000	0.000	0.000	Sig. (2-tailed)	

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

اثر کیفیت تدریس پیش از ورود به صنف (زمینه) بر کیفیت برون داد

همان گونه که در متریکس همبستگی پیرسون در جدول فوق ملاحظه می شود، ضریب مربوط به همبستگی «زمینه ها و شرایط» با برون داد از نظر آماری در سطح ۰,۰۱ فیصد معنادار است و رابطه متوسط مثبت قوی (۰/۷۳۲) میان این دو مقیاس مشاهده می شود. به این معنا که با افزایش کیفیت تدریس در زمینه ها و شرایط، نتیجه آن افزایش کیفیت در برون داد خواهد بود.

اثر کیفیت محتوای درسی (درون داد) بر کیفیت برون داد

با توجه به متریکس همبستگی پیرسون می توان گفت ضریب مربوط به همبستگی مقیاس «درون داد» از نظر آماری در سطح ۰,۰۱ فیصد معنادار است و رابطه متوسط مثبت قوی (۰/۶۶) میان این دو مقیاس وجود دارد. به این معنا که با افزایش کیفیت درون داد تدریس، کیفیت برون داد افزایش خواهد یافت.

اثر کیفیت تدریس در صنف (فرایند) بر کیفیت برون داد

متریکس همبستگی پیرسون در رابطه با اثر کیفیت تدریس در صنف (فرایند) بر کیفیت برون داد نشان می دهد که ضریب مربوطه از نظر آماری در سطح ۰,۰۱ فیصد معنادار بوده و رابطه متوسط مثبت قوی (۰/۷۰۱) میان این دو مقیاس مشاهده می شود. یعنی با افزایش کیفیت تدریس در صنف (فرایند) شاهد افزایش کیفیت برون داد تدریس خواهیم بود.

۵-۷. تحلیل رگرسیون

به منظور سنجش میزان رابطه میان شاخص های زمینه ها و شرایط تدریس، درون داد، فرایند و برون داد از تحلیل رگرسیون استفاده می کنیم. در مدل های آماری، تحلیل رگرسیون یا تحلیل ارتباط یک فرایند آماری برای تخمین روابط بین متغیرها می باشد که پس از تحلیل همبستگی مورد استفاده قرار می گیرد. این روش شامل تکنیک های زیادی برای مدل سازی و تحلیل متغیرهای خاص و منحصر بفرد، با تمرکز بر رابطه بین متغیر وابسته و یک یا چند متغیر مستقل، می باشد.

تحلیل رگرسیون در فهم این‌که چگونه مقدار متغیر وابسته با تغییر هر کدام از متغیرهای مستقل و با ثابت بودن دیگر متغیرهای مستقل تغییر می‌کند، مفید واقع می‌شود. بیشترین کاربرد تحلیل رگرسیون تخمین امید ریاضی شرطی متغیر وابسته از متغیرهای مستقل معین است که معادل مقدار متوسط متغیر وابسته است وقتی که متغیرهای مستقل ثابت هستند. کمترین کاربرد آن تمرکز روی چندک یا پارامتر مکانی توزیع شرطی متغیر وابسته از متغیر مستقل معین است.

معرفی متغیرها

در این مدل رگرسیونی، شاخص برون‌داد را به‌عنوان متغیر وابسته و شاخص‌های زمینه‌ها و شرایط، فرایند و درون‌داد را به‌عنوان متغیرهای توضیحی مدل در نظر می‌گیریم و می‌خواهیم اثرات این سه شاخص را بر برون‌داد تعیین کنیم.

مدل رگرسیون

ما برای تحلیل رگرسیون خود از مدل ذیل که یک مدل ساده خطی است استفاده کردیم:

$$\text{Output} = \beta_1 + \beta_2 \text{ Conditions} + \beta_3 \text{ Process} + \beta_4 \text{ Input}$$

مدل فوق را با استفاده از نرم‌افزار SPSS 25 تخمین زدیم و مقادیر ذیل برای پارامترهای مدل به‌دست آمد:

$$\beta_1 = 0.547$$

$$\beta_2 = 0.446$$

$$\beta_3 = 0.044$$

$$\beta_4 = 0.273$$

آزمون معنادار بودن ضرایب رگرسیون

برای بررسی معنادار بودن ضرایب رگرسیون از آماره t استفاده شده است. فرضیه‌های صفر و آلترناتیو در آزمون t به‌صورت زیر خواهد بود:

$$\begin{cases} H_0: \beta = 0 \\ H_1: \beta \neq 0 \end{cases}$$

که به وسیله آماره زیر صحت آن مورد بررسی قرار می گیرد:

$$T = \frac{\beta}{Se(\beta)}$$

مقدار آماره فوق در مدل ما برای β_1 برابر با ۳,۷۵۹، برای β_2 برابر با ۶,۰۸۱، برای β_3 برابر با ۰,۶۰۶ و برای β_4 برابر با ۳,۷۷۹ است که به غیر از ضریب β_3 بقیه همگی در ناحیه رد واقع شده و می توان گفت سه ضریب تخمین زده شده از نظر آماری در سطح ۹۵٪ معنادار هستند. ضریب β_3 که مربوط به متغیر درون داد است از نظر آماری معنادار نیست.

آزمون معنادار بودن مدل

برای بررسی معنادار بودن مدل رگرسیون از آماره F استفاده شده است. فرضیه

$$\begin{cases} H_0: \beta_1 = \beta_2 = \dots = 0 \\ H_1: \text{All coefficients are not 0 simultaneously} \end{cases}$$

صفر در آزمون F به صورت زیر خواهد بود:

که به وسیله آماره زیر صحت آن مورد بررسی قرار می گیرد:

$$F = \frac{\frac{ESS}{K-1}}{\frac{RSS}{N-K}}$$

مقدار آماره فوق برای این مدل ۱۲۱,۷۹۰ به دست آمده است که در ناحیه رد واقع شده و حاکی از معنادار بودن کلی رگرسیون در سطح ۹۵٪ است.

آزمون نیکویی برارزش

نتیجه آنالیز واریانس (ANOVA) و محاسبه ضریب تعیین نیکویی برارزش (R^2) و مقدار تعدیل شده آن ($Adjusted R^2$) نشان می دهد که این مدل توانایی دارد تقریباً ۵۶٪ تغییرات در برون داد را با استفاده از متغیرهای توضیحی خود توضیح دهد.

تحلیل نتایج رگرسیون

با توجه به ضرایب برآورد شده، می‌توان گفت که زمینه‌ها و شرایط کیفیت تدریس بیشترین تأثیر را بر برون‌داد دارند، پس از آن فرایند اهمیت بیشتری در بهبود برون‌داد دارد و مطابق مدل یاد شده درون‌داد فاقد تأثیر بر برون‌داد است یا کمترین تأثیر را بر برون‌داد کیفیت تدریس دارد.

نتیجه‌گیری

با توجه به پژوهش حاضر، وضعیت تدریس در پوهنتون کابل را می‌توان قابل قبول توصیف کرد. در این پژوهش با توزیع تقریباً ۳۰۰ پرسش‌نامه که ۲۸۰ پرسش‌نامه آن قابل استفاده بود، با استفاده از یک طیف لیکرت ۵ مرحله‌ای، به سنجش چهار زیر مقیاس: (۱) زمینه‌ها و شرایط تدریس (۲) درون‌داد تدریس (۳) فرایند تدریس و (۴) برون‌داد تدریس پرداخته شد و نتایج با استفاده از نرم‌افزار مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. با توجه به پاسخ‌های دریافت شده از طریق پرسش‌نامه‌ها وضعیت تدریس در چهار زیرمقیاس فوق نسبتاً مطلوب ارزیابی شد. نتیجه آزمون همبستگی نشان از همبستگی بالا میان چهار زیرمقیاس فوق دارد و مدل رگرسیون خطی نشان داد که بیشترین تأثیر بر برون‌داد کیفیت تدریس مربوط به زمینه‌ها و شرایط تدریس است و شاخص درون‌داد فاقد تأثیر بر برون‌داد است یا کمترین تأثیر را بر برون‌داد کیفیت تدریس دارد.

منابع

۱. اندیشمند، محمد اکرام، معارف مدرن افغانستان، کابل: انتشارات میوند، ۱۳۸۹.
۲. انصاری، عبدالله، آموزش و پرورش در افغانستان، (www.tarbeyat.com)، تاریخ مراجعه به سایت زمستان ۱۳۹۵.
۳. انصاری، فاروق، فشرده تاریخ افغانستان، کابل: مرکز مطالعات و تحقیقات راهبردی، ۱۳۸۶ ش.
۴. بازرگان، عباس، ارزش‌یابی آموزشی، انتشارات سمت، ۱۳۸۳.
۵. بیرن، بائوم رابرت، دانشگاه‌ها چگونه کار می‌کنند؟ ترجمه حمیدرضا آراسته، مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، ۱۳۸۲.
۶. بیلر، رابرت، کاربرد روان‌شناسی در آموزش؛ جلد ۱، ترجمه پروین کدیور، مرکز نشر دانشگاهی تهران، ۱۳۶۸.
۷. پیمازه، ژان، روان‌شناسی آموزش و پرورش، ترجمه علی محمد کاردان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۷.
۸. تنعمی، محمد مهدی، مدیریت دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی شناخت و اجرای کیفیت فراگیر، انتشارات سمت، تهران: ۱۳۹۱.
۹. توفیقی، جعفر، ضرورت ارتقای کیفیت در آموزش عالی ایران، کنگره همکاری دولت، دانشگاه و صنعت برای توسعه، مجموعه مقالات، ۱۳۸۳.
۱۰. ثرنادایک و هیگن، اندازه‌گیری و سنجش در روان‌شناسی تعلیم و تربیت، ترجمه خسرو مهندسی و همکاران، تهران: نشر اندیشه، ۱۳۴۹.
۱۱. حافظ‌نیا، محمدرضا، مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، چ ۲۰، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۹۳.
۱۲. خاکی، غلام‌رضا، روش تحقیق با رویکردی به پایان‌نامه‌نویسی، تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی مرکز تحقیقات علمی کشور: کانون فرهنگی انتشارات درایت، چاپ رامین، چاپ اول، ۱۳۷۸.

۱۳. رضائینژاد، عبدالرضا، پژوهشی در مدیریت کیفیت فراگیر، شناخت و کاربرد، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۷۸.
۱۴. ریاحی، بهروز، مدیریت کیفیت جامع در بخش عمومی (دولت)، چاپ خجسته، ۱۳۸۱.
۱۵. ساروخانی، باقر، روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی، چ ۲، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۵.
۱۶. سالیس، ادوارد، مدیریت کیفیت فراگیر در آموزش، ترجمه سیدعلی حدیقی، تهران، نشر هوای تازه، نشر هستان، ۱۳۸۰.
۱۷. سلیمی، جمال، «طراحی الگویی جهت ارزیابی برونی، گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه کردستان»، ۱۳۸۵.
۱۸. سیف، علی‌اکبر، اندازه‌گیری، سنجش و ارزشیابی آموزشی، نشر دوران، تهران، ۱۳۹۴.
۱۹. شریفیان، فریدون؛ نصر، احمدرضا؛ عابدی، لطفعلی، «تبیین نشانگرهای تدریس اثربخش در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و میزان تبیین آن در دانشگاه اصفهان»، سال ۱۳۸۴.
۲۰. شعبانی ورکی، بختیار و دیگران، آموزش و پرورش و کیفیت فراگیر، مشهد، شرکت به نشر، ۱۳۸۱.
۲۱. شعبانی، حسن، مهارت‌های آموزشی، روش‌ها و فنون تدریس، جلد دوم، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۹۱.
۲۲. شعبانی، حسن، مهارت‌های آموزشی و پرورشی روش‌ها و فنون تدریس، جلد اول، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۹۱.
۲۳. شکوهی، غلام‌حسین، تعلیم و تربیت و مراحل آن، بی‌چا، مشهد: موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۶۷.
۲۴. عسکری، فریبا؛ محجوب مؤدب، هاجر، «مقایسه ویژگی‌های تدریس اثربخش از دیدگاه مدرسین و دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی گیلان»، مجله گام‌های توسعه در آموزش پزشکی، سال ۱۳۸۹.

۲۵. علاقه‌بند، علی، مبانی نظری و اصول مدیریت آموزشی، تهران: نشر روان، چاپ بیست و چهارم ویراست ششم، ۱۳۹۱.

۲۶. عمید، حسن، فرهنگ عمید، تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۶۹.

۲۷. کانجی، جی. کی. و ام. اشرف، ۱۰۰ روش کاربردی در استقرار مدیریت کیفیت جامع، ترجمه اسماعیل صادقی و رامبد باران دوست، تهران، انتشارات شرکت بوتان با همکاری نشر آتنا، ۱۳۸۱.

۲۸. معزی، معصومه؛ شیرزاد، هدایت الله، زمان زاد، بهنام؛ روحی، حمید، «دیدگاه اعضاء هیئت علمی و دانشجویان در مورد ارزش‌یابی اساتید و معیارهای مؤثر در تدریس استاد در دانشگاه علوم پزشکی شهرکرد ۱۳۸۶»، مجله دانشگاه علوم پزشکی شهرکرد، سال ۱۳۸۸.

۲۹. نصر، احمدرضا؛ عابدی، لطفعلی؛ شریفیان، فریدون، «نقش روابط انسانی در اثربخشی تدریس اعضاء هیأت علمی دانشگاه با تأکید بر دلالت‌های تربیت اسلامی»، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، شماره ۵۲، ص ۱۶۵-۱۹۱، سال ۱۳۸۵.

۳۰. یمنی دوزی سرخابی، محمد، کیفیت در آموزش عالی، انتشارات سمت، تهران: ۱۳۹۱.

۳۱. یمنی دوزی سرخابی، محمد؛ بهادری حصار، مریم، «مقایسه برخی عوامل مؤثر بر کیفیت آموزش دوره‌های کارشناسی ارشد در دانشگاه‌های شهید بهشتی و صنعتی شریف»، فصلنامه انجمن آموزش عالی ایران، شماره یک، ص ۵۷-۸۰، سال ۱۳۸۵.

32. Levinthal, C.F., Lansky, L.M. & Andrews C. (2001). Student Evaluations of Teacher Behaviours as Estimations of Real ideal Discrepancies: A Critique of Teacher Rating Methods, Journal of Educational Psychology, 62(2): 104 - 109.